IT-TEKNIKA DRAMMATIKA

Ta' MARIO COSTA

ID-DRAMA mhix arti teatrali u mhix letteratura: id-drama hi taħlita tat-tnejn li tibda fid-dinja tal-istħajjil, fil-logħob tat-tfal u fir-ritwal ta' reliġjonijiet primittivi. Fil-fatt, id-drama dejjem insibulha fiha tifkiriet ta' din l-oriġini ritwalistika primittiva għaliex il-qofol tagħha hi l-imitazzjoni ta' xi azzjoni. Minħabba din l-imitazzjoni, id-drama hi wkoll arti rappreżentativa jew viżwali barra li hi arti letterarja.

Bħala arti letterarja, id-dramm hu ħaġa fittizja maħluqa mill-kliem: il-qofol tiegħu jikkonsisti mill-*plot*, il-*karattri*, u d-*djalogu*. Id-dramm mhux irrakkontat, bħar-rumanz, imma irreċtat u għalhekk m'hemmx l-awtur li jiġi bejn il-ġrajja u l-udjenza. F'dan is-sens ta' preżentazzjoni diretta, id-drama hi arti rappreżentativa. Minħabba li hi arti rappreżentativa, id-drama wieħed għandu jaraha fuq il-palk u mhux biss jaqraha bħala letteratura.

It-test jew il-kopjun tad-dramm waħdu ma jagħmilx id-dramm, imma jrid l-għajnuna tad-direttur li jinterpretah, l-atturi li jaħdmuh, it-teatru fejn jinħadem u mezzi tekniċi bħal mużika u dwal. Minħabba dawn il-fatturi kollha, rappreżentazzjoni ta' dramm ma tkunx bħall-oħra. Ir-rappreżentazzjoni hi influwenzata skond l-interpretazzjoni tad-direttur u l-atturi, li jistgħu jimxu fuq teoriji diversi, ngħidu aħna dik tar-realiżmu ta' Stanislavsky; skond ix-xorta ta' teatru li jinħadem fih jew li jinkiteb għalih, bħal teatru Grieg jew *theatre in the round*; skond l-effetti tekniċi ta' ħsejjes u dwal li jintużaw. Minħabba dawn il-possibilitajiet ta' interpretazzjoni, id-drama hi wkoll arti letterarja għax l-interpretazzjonijiet joħorġu mill-kliem miktub.

Fuq kollox, huwa importanti ħafna għas-suċċess tad-dramm li l-udjenza tagħmel ir-reazzjoni li jrid l-awtur. Fil-fatt, l-udjenza trid tipparteċipa fid-dramm — jew emozzjonalment jew intellettwalment. Id-drammaturgu realista jrid jaqbad l-udjenza b'mod li tinsa li qed tara dramm, titwaħħad emozzjonalment mal-atturi fuq il-palk u tħoss bħalhom. Min-naħa l-oħra, il-kittieb ta' drammi ċerebrali jrid li l-udjenza ma ssirx ħaġa waħda mal-karattri tad-dramm u tinqabad fl-emozzjonijiet tagħhom iżda tibqa' maqtugħa minn dak li qed jiġri fid-dramm, iżżomm f'moħħha li qed tara ġrajja fittizja u b'hekk l-emozzjoni ma tirbaħx l-intellett iżda l-moħħ jibqa' f'tiegħu u kapaċi jargumenta fuq kull ma jara.

DJALOGAR

Id-dramm hu l-aktar drammatiku meta jinqeda bid-djalogar biex joħloq azzjoni u reazzjoni bejn il-persunaġġi fuq il-palk. Din l-azzjoni sseħħ fi sfond ta' żmien u lok li mingħajrhom ma tistax tinftiehem sew. Kien hemm żmien meta ż-żmien u l-lok flimkien mal-azzjoni, kienu jissejħu "it-tliet unitajiet". Din kienet idea falza li ħarġuha bi żball mill-*Poetika* ta' Aristotile. Kittieba tas-seklu sbatax, bħal Corneille u Racine u l-kritika Franċiża ta' żmienhom, kienu jisħqu wisq fuq dawn l-unitajiet, imma Aristotile saħaq biss fuq l-unità tal-azzjoni u dwar l-unità taż-żmien igħid biss li l-poeti traġiċi ta' żmienu kienu jagħlqu ż-żmien li fih tiġri l-ġrajja traġika f'"dawra waħda tax-xemx" u li ta' qabilhom ma kinux jagħmlu hekk. Fuq l-unità tal-lok ma jgħid xejn.

Mid-djalogu l-udjenza mhux biss trid tislet x'qed jiġri fix-xena fuq il-palk, imma ħwejjeġ oħra li jew ikunu qed jiġru barra l-ambjent tax-xena jew ikunu ġraw qabel jew se jiġru. F'*Oedipus Rex*, l-istorja tal-qtil ta' Lajju nsiru nafuha ħafna żmien wara li tiġri u kif Jokasta qatlet ruħha b'idejha barra x-xena nsiru nafuh minn kliem il-messaġġier. X'se jiġri minn Epidu jgħidulna l-bassar Tireżja. Saħansitra fi dramm bi djalogu wieħed, nistgħu nsiru nafu ġrajja sħiħa ta' dak li ġara qabel. Fid-dramm qasir *The Stronger* ta' Strindberg għandna żewġ nisa li waħda minnhom biss titkellem, imma minn kliemha toħroġ b'qawwa l-ġrajja ta' għira li t-tnejn kellhom għal xulxin minħabba li kienu jħobbu l-istess raġel. Fit-teatru Malti għandna *Erwieħ Marbuta* ta' Ġużè Diacono li fiha nsiru nafu x'qed jiġri minn Taras, li qatt ma jidher fuq il-palk, permezz ta' kliem Anja u karattri oħra, u l-kliem li hu jgħajjat minn barra l-palk. Fi *Bwani* ta' Francis Ebejer, dak li jiġri fl-Afrika nsiru nafuh permezz tal-ittri li jinqraw fix-xena minn Klara. Sa ċertu punt, insiru nafu x'se jiġri minn dak li jgħid Marċell fuq il-ktieb li kiteb. *Is-Sejħa ta' Sarid* toffri eżempju tajjeb ta' dramm li fih nitgħallmu dwar x'ġara qabel fil-ġrajja ta' mħabba bejn omm Tessa u Fernand. Għandna wkoll *Il-Barrani* ta' Erin Serracino Inglott fejn il-ġrajja tal-qtil ta' missier il-Barrani jgħidhielna l-Barrani nnifsu fi kliemu. Imbagħad f'*Arbli fuq il-Bjut* ta' Ġużè Aquilina nkunu infurmati dwar il-progress tar-rivoluzzjoni u l-kontro-rivoluzzjoni permezz ta' *newsflashes* fuq ir-*Rediffusion*.

Imma fid-dramm, l-aktar dak modern li jagħfas fuq il-psikoloġija tal-karattri, irridu wkoll insiru nafu x'inhu għaddej fil-ġewwieni ta' moħħ il-persunaġġi. F'xi drammi klassiċi nsibu t-teknika tas-solilokwiju fejn il-persunaġġ jitkellem waħdu fuq il-problemi tiegħu. Eżempju li jafu kulħadd hu s-solilokwiju ta' Hamlet li jibda "To be or not to be". Fit-teatru modern, fejn indaħal l-użu ta' tagħmir tekniku, insibu *Krapp's Last Tape*

ta' Samuel Beckett li fih il-persunaġġ waħdieni jitkellem miegħu nnifsu għax leħnu jkun irrekordjat fuq *tape* magħmul tletin sena qabel: hemm jara x'tibdil għadda minnu f'dan iż-żmien. Fl-att uniku ta' Diacono *Ir-Raġel li Kienet Tħobb* insibu lil Pawlina titkellem waħedha mal-mejjet u b'hekk insiru nafu x'inhu għaddej minn moħħha.

Teknika oħra kif l-awtur juri s-subkonxju tal-persunaġġ hi dik li juri fuq il-palk xi ħolma li joħlom. Eżempju tajjeb mill-letteratura Maltija hu *L-Ewwel Jien* ta' Diacono fejn Victor joħlom ħolma li fiha ippretenda li ommu titlaq il-ħajja ta' divertiment li hi issimbolizzata minn felli dul-liegħ u tmur tgħinu fil-problemi tiegħu, issimbolizzati minn rasu mwaħħla fis-siġġu li Vella jkompli jdeffishielu hemm, ħaġa li turi li Victor kien jaħseb li l-problemi tiegħu kienu ikkaġunati minnu.

Id-djalogu, minħabba l-importanza kbira tiegħu, insibulu tekniki diversi tul iż-żmien u t-tibdil ta' stili drammatiċi. Fit-teatru traġiku Grieg kien jikkonsisti f'battuti aktarx twal, poetiċi għall-aħħar u f'lingwaġġ kollu lwien u xinxilli li kellu jkun deklamat u kważi kantat. Fi żmien Shakespeare dan ftit kien tbiddel u d-djalogar kien fil-parti l-kbira poeżija. Biż-żmien beda jsir aktar naturali u prożajku. Żmien qabel il-miġja tar-realiżmu ta' Ibsen, insibu djalogar ħaj u naturali ħafna fil-kummiedji bħal dawk ta' Carlo Goldoni, ngħidu aħna *La Locandiera* u *La Bottega del Caffè*. Ix-xejriet moderni, l-aktar wara l-bidu tar-realiżmu, huma lejn djalogar f'battuti aktarx qosra u naturali jew realistiċi. Eżempju ta' djalogar fi stil klassiku fil-Malti għandna *Il-Barrani* u *Ir-Raheb* ta' Serracino Inglott u *Il-Fidwa tal-Bdiewa* ta' Ninu Cremona. Djalogar realistiku nsibuh fid-drammi ta' Ġużè Chetcuti bħal *Il-Kerrejja* u *Imħuħ Morda*, f'*Ċens Perpetwu* ta' Oreste Calleja u d-drammi ta' Diacono li fl-att uniku *Salib Ħaddieħor* introduċa t-teknika ta' żewġ djalogi għaddejja fl-istess waqt — ħaġa li fil-ħajja tiġri tassew u għalhekk tagħti lid-dramm xeħta aktar realistika.

Għidna li fl-imgħoddi d-drammaturgi ma kinux jinqdew ħlief bil-versi tat-traġedja. Imma anki meta l-kummiedja bdiet tinkiteb fi proża, il-forma tal-proża kienet stilizzata u konvenzjonali. Għalhekk kemm il-versi traġiċi u kemm il-proża komika ma kinux jixbhu l-kliem ta' kuljum li wara sar l-ideal tar-realisti.

Bla dubju, dramm li jiżvolġi ruħu f'atmosfera familjari u kontemporanja u li l-persunaġġi tiegħu jġibu ruħhom bħal nies tassew irid persunaġġi li jitkellmu b'mod verusimili u mhux b'mod letterarju jew artifiċjali. F'sitwazzjonijiet komuni u bla emozzjoni rappreżentati fuq il-palk, dan hu floku għalkemm mhux interessanti. Imma meta d-drama għandha tkun arti emozzjonali, il-kliem li nitkellmu ta' kuljum ma jasalx biex ifisser sew

tqanqiliet qawwija. Fil-ħajja, meta wieħed ikun imqanqal ħafna, bosta drabi, jsib ruħu mbikkem. Imma fuq il-palk l-attur ma jistax joqgħod żmien twil bla ma jitkellem. Minħabba f'hekk, ħafna xeni ta' tqanqil is-sibilhom djalogar maqtugħ u maħtuf li xi drabi jinħass artifiċjali għall-aħħar.

Għal din ir-raġuni, fi żminijiet riċenti kien hemm min reġa' beda jinqeda bil-versi għall-kitba tad-drammi għax bil-poeżija wieħed jista' jasal biex ifisser tqanqil li ma jitfissirx bil-proża. Fost dawn il-kittieba nsemmu lil T.S. Eliot f'*Murder in the Cathedral* u *The Cocktail Party* u lil Christopher Fry f'*The Lady's Not for Burning* u *A Yard of Sun*. Fil-letteratura Maltija, id-drammi miktubin f'versi, bħal *Katerina* ta' Luigi Rosato, *Il-Barrani* u *Ir-Raheb* ta' Serracino Inglott u *Il-Fidwa tal-Bdiewa* ta' Cremona, huma kollha ta' xeħta klassika-romantika u s'issa ma rajna ebda attentat ta' dramm fuq linji moderni miktub f'versi.

Il-Binja tal-Karattri

Il-binja tal-karattri hija element importanti ħafna fid-drama. Il-karattru tal-persunaġġ irid joħroġ mill-azzjoni li jwettaq u mid-djalogu. Dwar il-karattri, id-drammaturgu ma jistax jagħmel kumment dirett biex ipinġihom iżjed reali, kif jagħmel ir-rumanzier, imma hu għandu l-vantaġġ li l-persunaġġi tiegħu se jidhru fuq il-palk taħt il-forma tal-atturi tad-demm u l-laħam. Madankollu, f'xi drammi soċjali li jridu jippreżentaw xi teżi, il-karatterizzazzjoni hija meqjusa inqas importanti mill-istess teżi. Dan ngħiduh għad-drammi ta' George Bernard Shaw u għad-drammi ta' Ġużè Aquilina li, bħal ta' Shaw, iridu jagħmlu xi propaganda soċjali u għalhekk Aquilina hu aktar interessat li jressqilna din il-propaganda milli li jpinġilna karattri mqaxxrin tajjeb u individwalizzati. Il-karattri ta' Aquilina mhumiex ħlief għodda f'idejn l-awtur biex iwasslilna t-teżi soċjali tiegħu u mhumiex huma li jitkellmu imma l-awtur innifsu.

Fid-dramm klassiku, ħafna persunaġġi kienu jridu juru eroiżmu jew nobbiltà ta' karattru. Antigone, il-karattru ta' Sofolke, turi n-nobbiltà tagħha b'għemilha meta tidfen lil ħuha kontra l-liġi tal-pajjiż. Nuqqas ta' azzjoni minn Hamlet, fil-bidu tad-dramm, turi l-karattru ta' prokrastinazzjoni li kellu imma t-taqbida li għandu fl-aħħar tad-dramm temfasizza d-drammatiċità tad-deċiżjoni tiegħu u ssawru eroj.

Karatterestika tad-dramm klassiku u romantiku hi li l-karattri ma jitbiddlux jew jiżviluppaw tul id-dramm. Barra dan, il-karattri huma jew ħżiena jew tajbin u m'hemmx triq tan-nofs. Għalhekk mhux ta' b'xejn li meta Ibsen ħareġ b'*The Wild Duck* l-udjenza tħawdet għax f'dan id-dramm

ma jispikkax il-karattru ħażin għal kollox jew l-eroj. Il-persunaġġ li jġib it-traġedja f'dan id-dramm hu wieħed sinċier li jwettaq għemilu b'intenzjoni tajba. Dan il-ħolqien ta' karattru fit-triq tan-nofs hu konsistenti mar-realiżmu li jrid joħloq karattri tassew umani, karattri kif insibuhom fil-ħajja flok l-eroj glorjużi inkella l-viljakki bla qalb għal kollox u dejjem. Eroj fuq stil klassiku bħal Edipu u Antigone fil-letteratura Maltija nsibu Il-Barrani, Safja u Ir-Raheb ta' Serracino Inglott u Rożi ta' Cremona f'*Il-Fidwa tal-Bdiewa*. Bħala karattri naturali u realistiċi ta' min isemmi uħud minn dawk ta' *Il-Kerrejja* ta' Ġużè Chetcuti, ħafna mill-karattri ta' Diacono u dawk ta' Oreste Calleja fid-dramm realista waħdieni li għandu mxandar s'issa, jiġifieri *Ċens Perpetwu*. Il-karattru komiku jinstab fil-letteratura tal-ilsna kollha, għalkemm ftit insibuh fit-teatru Malti. Karattri komiċi niltaqgħu magħhom fis-satira ta' Aristofane *L-Agħsafar*, fil-kummiedji ta' Shakespeare u ta' Goldoni u bosta awturi oħrajn. Fit-teatru Malti nistgħu nqisu bħala karattru komiku lil Totinu f'*Imħuħ Morda* ta' Chetcuti u lil Tuteppi f'*L-Għarusa* ta' Diacono. Karattri komiċi imma fl-istess ħin allegoriċi jew satiriċi huma dawk ta' *Ix-Xorrti ta' Mamżell* ta' Ebejer u *Satira* ta' Calleja.

Iżda għalkemm il-karattru komiku fit-teatru Malti ftit insibuh, niltaqgħu miegħu ta' spiss fit-teatrin li nistgħu nqisuh bħala fergħa tat-teatru. It-teatrin, minkejja li ma nistgħux inqisuh bħala drama letterarja, naħseb li kellu sehem importanti fl-iżvilupp tat-teatru Malti, speċjalment meta nqisu li fit-teatri Maltin, qabel ma l-kitba bil-Malti ħadet sew, dan kien l-uniku tip ta' drama li kien jinħadem. Nistgħu ngħidu wkoll li bħala palk dan laħaq popolarità wisq akbar minn tad-drammi tassew letterarji. L-ewwel dramm ta' xeħta letterarja ġmielha kien *Katerina* ta' Rosato, l-ewwel dramm bil-Malti li nħadem fil-*Manoel* fis-16 ta' Lulju, 1838. Wara, dan id-dramm, miktub bi stil klassiku-romantiku, bil-vers tal-ħdax, sar magħruf bħala *Ix-Xbejba tar-Rdum* u nħadem bosta drabi. Rodato ħareġ dan id-dramm fi ktejjeb u jidher li minnu ddakkru ħafna kittieba Maltin li bdew huma wkoll, tul żmien twil wara, ixandru d-drammi tat-teatrin, l-aktar il-fares, li ħafna minnhom kienu jkunu traduzzjonijiet. Il-karattri ta' dawn id-drammi melodrammatiċi jew farseski kien ikollhom l-ismijiet tekniċi tagħhom — li juri li kienu sterjotopati u ma jitbiddlux, bħal tar-Romantiċiżmu. Hekk, barra l-karattru komiku (imma mhux buffu) imsejjaħ il-*Brillant*, insibu l-parti tal-*Amoruż*, jiġifieri l-maħbub, il-*Mamm*, karattru aktarx imdaħħal fiż-żmien li jdaħħak għax baħnan, ix-*Xlokk*, li jdaħħak bil-bluhat u l-*Ġeneriku* li kien karattru konvenjenti ħafna bid-dmir li jlablab biex itawwal iż-żmien.

XORTA TA' DRAMA

It-Traġedja: id-definizzjoni fondamentali ta' traġedja hija l-ġrajja ta' bniedem ta' ġieh li mill-hena jgħaddi għal tmiem ikrah u ta' dwejjaq. Dan mhux biżżejjed u ħafna drabi fit-traġedja nsibu l-qtil bħala l-element ewlieni. Dan ngħiduh għal *Hamlet, Saul, Oedipus Rex, Il-Barrani* u oħrajn. Il-ġrajjiet koroh u l-preokkupazzjoni bil-mewt huma s-sinsla tat-traġedja. Dawn il-ġrajjiet mhumiex dawk li jiġru ta' kuljum, għalkemm dan ma jiskoraġġix lil ħafna biex jaraw rifless tagħhom in'ushom f'Hamelt u bosta karattri oħrajn. Dawn huma ġrajjiet storiċi u dan jisħqu ħafna fuqu dawk li jimxu wara Aristotile li fil-*Poetika* qal li l-ġrajjiet mhux tas-soltu ippreżentati fid-drammi aktar jolqtu l-udjenza jekk jintwerew bħala rappreżentazzjonijiet teatrali ta' fatti li ġraw tassew flok bħala ġrajjiet mistħajla.

Il-konflitt li jwassal għat-traġedja jiġi wara l-ħtija jew l-iżball. Minn hekk kittieba ta' wara Aristotile waslu għall-kunċett tal-ġustizzja poetika. Marbut ukoll ma' dan il-punt insibu l-kunċett wisq importanti tal-katarsi jew tisfija mill-ħtija; dan jinħtieġ studju għalih waħdu li hawn m'hawnx spazju għalih. Il-ġrajja tat-traġedja tagħqad fuq persunaġġ ewlieni bħal Hamlet, Saul, Edipu u Il-Barrani. Dawn il-persunaġġi kollha għandhom element ta' kobor u huma slaten jew prinċpijiet. Il-fil tat-traġedja mhux soċjali, bħal tal-kummiedja, imma reliġjuż għax iqiegħed il-bniedem f'konflitt mal-infinit.

Għodda importanti użata fit-traġedja klassika kienet dik tal-kor illi kien jirrappreżenta l-poplu u kien jagħmel il-kummenti tiegħu fuq il-ġrajja tad-dramm. Il-kor isib l-oriġini tiegħu fir-ritwal primittivii li ħarġet minnhom id-drama. Fit-teatru Malti nsibu kor bħal dan f'*Il-Barrani* u *Ir-Raħeb* ta' Serracino Inglott.

Il-Kummiedja: it-taqsima ewlenija l-oħra tad-drama hi l-kummiedja. Il-karattri tal-kummiedja mhumiex slaten imma nies ta' livell nofsani jew baxx, kif jidher sew, ngħidu aħna, fid-drammi ta' Sofolke, Shakespeare u Goldoni. Fil-letteratura Maltija karattri bħal dawn insibuhom fil-kummiedja soċjali ta' Aquilina.

L-ambjent tal-ġrajja aktarx ma jkunx maħluq fuq sfond mhux reali imma f'atmosfera familjari. Għalhekk il-kummiedja tidher aktar reali għax il-karattri jitqiegħdu f'ambjent soċjali u aktarx kontemporanju. Il-kummiedja, mela, kważi dejjem tittratta fuq is-soċjetà u għalhekk twettaq l-għan tagħha billi ttella' fuq il-palk rappreżentanti tas-soċjetà umana li l-udjenza malajr tagħraf bħala rappreżentanti tagħha. Dan japplika għall-kummiedji soċjali ta' Aquilina bħal *L-Inkwiet tas-Sur Martin, L-Għira* u *Iż-Żewġ Miżżewġin.*

Karatterisitka fil-plot tal-kummiedja hija l-imħabba u bosta kummiedji jintemmu biż-żwieġ. Fit-traġedja l-imħabba mhux soltu tkun il-punt ewlieni għax dan ikun il-mewt. Waqt li t-traġedja iġġibilna bniedem hieni li fl-aħħar igħaddi għan-niket u l-mewt, il-kummiedja tressqilna nies f'sitwazzjoni mħawda u fit-tmiem kollox jispiċċa b'wiċċ il-ġid.

L-isem stess tal-kummiedja hu aktar imlewwem minn tat-traġedja, ngħidu aħna, *As You Like It, La Bottega del Caffe, L-Agħsafar, L-Inkwiet tas-Sur Martin* u *Ix-Xorti ta' Mamzell.* L-isem tat-traġedja aktarx iġib isem il-protagonista li madwaru tinbena l-ġrajja, bħal *Antigone, King Lear, Filippo, Ir-Raheb* u *Il-Barrani.*

Il-Melodrama: Għalkemm il-melodrama hu ftit wisq jew xejn letterarju, xorta waħda nistgħu nqisuh bħala fergħa tad-drama. Il-melodrama jipprova jqajjem tqanqiliet ta' traġedja fuq ġrajjiet mhux traġiċi biżżejjed. Dan isir billi kollox jiġi mkabbar u esaġerat. In-nisġa tad-dramm hija kruda u l-karattri mhumiex żviluppati. It-tqanqiliet li tħoss l-udjenza huma, għalhekk, artifiċjali minkejja l-għajat ta' parteċipazzjoni bħal "ja bhima", "assassin" jew "ja qalbek ħadra". Hawn Malta l-melodramm kien jiġbdu ħafna l-poplu u nsibu ħafna melodrammi oriġinali miktuba minn awturi bħal Toni Dougall jew oħrajn maqluba mit-Taljan bħal dawk ta' Mikielanġ Borg.

Il-Farsa: Il-farsa hi wkoll palk mhux letterarju u fih ma nistennewx xi battuti li jdaħħku bl-intelliġenza tagħhom iżda azzjonijiet burleski bħal nies jissuttaw lil xulxin bil-pasti u ħwejjeġ bħal dawn. L-istħajjil tal-udjenza m'għandux għalfejn jimrah lil hinn minn dak li jiġri fuq il-palk. Kollox hu esaġerat u impossibbli biex idaħħak l-udjenza l-ħin kollu. Il-farsa kienet dejjem popolari fit-teatrin Malti u nsibu ħafna kitba oriġinali jew traduzzjonijiet ta' awturi bħal Toni Dougall, M.A. Borg u m'ilux wisq Charles Clews.